

Bizitza osoa zalantzatan

Joxe AZURMENDI

Unamunoren *San Manuel Bueno-k* egundoko zirrara egin zion belaunaldi batekoa naizela aitortuz hastea, zilegi bekit gaur. Nemesiok “gizonaren bizimodua, normalean, duda da (...). Ni dudatan bizi izan naiz beti”, dekiaratu zuen behin bere buruaz (*Oh Euzkadi 1*, 1980). Gerraondoko Unamunozaleen artean —gu baino zaharagoa ere bai, eta aitzindari Nemesio bera kontatzen da. Eta bada-kigu zernahi ere zena, bihotzez izaten zela azkoitiar hura (1 899an jaioa), zaletasun hori disgustotxoren bat ere kosta izan baitzaio garai hartako elizgiro errean. Anekdota txiki, esanahi handiko hori P. Suduperen Nemesio Etxanizi buruzko liburuan irakur daiteke.¹ Unamuno “hereseak”, Eliza ofiziaiaren aurkako protesta adierazten zuen. Eta Eliza ofizialarekin, Estatuko pentsamendu ofiziaia, kultura ofiziaia, egia ofiziaia, erlijio ofiziala ulertu behar da. *San Manuel Bueno* zalantzaren kanonizazioa da —ziurtasun eternoen Espainia eterno frankistan. Ziurtasun ofizialak dogmatiko guztien gezurrari, bihotzondoko zalantza urragarriaren egia kontrajartzen dio ipuintxo edo nobelatxo horrek; hots, doktrina abstraktuari sentimentu pertsonala, etab., ez daukagu Unamuno azaltzen gehiago luzatu beharrik. Tenore hartan irakurgai “subertsibo”, esan dezagun, kasi ofiziaia zen, paradoxalki. Nobela zinez ausarta eta bortitza iruditzen zitzaigun... Harrez gero, denbora asko pasa da. Hasierako Unamunozaleetatik (Txillardegia, San Martin, etab.),

(1) SUDUPE, P., *Nemesio Etxanizen biografia eta Ideologia*, Bilbo 1996, 177, 78. oinarrian.

bakoitza bide asko ibili da bere barruko hala kanpoko mila bidetan. Euskal mundua asko aldatu da. Urteak geroago testutxo hori berri-rakurri behar izan nuenean, bada —duela zenbait urte, nobela simple horrek nola inpresionatu ahal izan gintzakeen modu horretan, harriturik, ia lotsaturik geratu nintzen. Ez da Jean Meslier kasu bat. Hala ere, gaur, berriro, Nemesio Etxanizen patua ulertu nahi lukeenari, zilegi 1 zan bekita, *San Manuel Bueno*-ren irakurketa batekin hasteko, gomendatzea.

San Manuelen zalantzak, dirudienez, arrazoimenaren eta sentimentuaren arteko borrokarenak dira —Unamunorenak—, lehen maila batean. Zalantza intelektualak, nolabait esateko. Gero, apaiz baten zalantza praktikoak dira, nola jokatu berak federik gabe herri fededunarekin. San Manuel Ona zalantzaren, edo fedegabeziaren, martiri bat da bere herri txikian. Berak ez duen fedean fededunak indartzen ematen du bizitza, zalantzarik duen gaztea sinesmenean sendotzen, zaharrak eta, gaixoak beren itxaropenean kontsolatzen, “egiaz” ez axola eta bai jende xumeari laguntzeko bere apaiz bokazioaz, zeren-ta “la verdad es acaso algo terrible, algo intolerable, algo mortal; la gente sencilla no podría vivir con ella”. Bakardadean, suizidioaren tentazioak torturaturik, inoiz ere bere zalantzak jende aurrean ahoratu gabe (zalantza funtsezkoena, arimaren hilezkortasunarena dela, ematen du), herria itxaropenean eta pozean bizi dadin, tristuran eta etsipenean hilko da bera, hobe baita jendea gezurrarekin zoriontsu izatea, egiarekin zorigaiztokoa baino. “Yo estoy para hacer vivir a las almas de mis feligreses, para hacerlos felices, para hacerles que se sueñen inmortales y no para matarlos. Lo que aquí hace falta es que vivan sanamente, que vivan en unanimidad de sentido, y con la verdad, con mi verdad, no vivirían. Que vivan. Y esto hace la Iglesia, hacerlos vivir. ¿Religión verdadera? Todas las religiones son verdaderas en cuanto hacen vivir espiritualmente a los pueblos que las profesan, en cuanto les consuelan de haber tenido que nacer para morir, y para cada pueblo la religión más verdadera es la suya, la que ha hecho. ¿Y la mía? La mía es consolarme en consolar a los demás, aunque el consuelo que les doy no sea el mío”.

Bere esanean heriotzara arte zalantzatan josita biziko den Ne-

mesio halaber apaizaren “dramarekiko”, nabarmenak dira loturak bezala diferentziak.

Noizpait ere zalantza iritxi da euskal —edo espainol— katolizismora, Filipe II.az gero beti elizpeko kuituran pentsamendu eta historia modernoaren aurka itxi-itxita lauhun urte bizi izan eta gero. Eta krisia buruetatik, apaizetatik hasi da, XIX. mendeko protestantismo liberalaren ikerketa historiko-kritikoen arrakasta nabarmena gutxiesten jarraitzerik geratu ez denean jada batez ere (ehun bat urte atzeratuta, beti bezala). Apaizaren zalantzak edo fedegabezia behin baino gehiagotan interesatu zaio nobelari eta zinemari garai horretan (irakurlea beharbada Pierrez gogoratuko da geroago Txiliardegiren *Elsa Scheelen-en*). Oroit Barojaren *El cura de Monleón*, 1936, azterketa bibliko historiko-formalen irakurketek apaiz euskaldun bati sortzen dioten krisiarena. Unamunok *San Manuel Bueno, mártir*, 1933an argitara du. Nemesio Bergaran dago orduan, apaiz gazte, sentimentalki eta erlijiosoki durduzatzen duen krisi gori batean. Hemen ez gara inoren barne minean gehiegi sartuko. Nemesioren esperientzia intimo dramatikoaren berri Bergaran, P. Suduperen biografian ikus daiteke.²

Konparatzen baditugu, Barojaren edo Unamunoren apaizen zalantzak (beren artean ere diferenteak izan arren), erlijioso-dogmatikoak direla, esan genezake; Nemesiorenak erlijioso-moraiak dira. Haienak teorikoak, abstraktuak, liburukoak; Nemesiorenak praktikoak, konkretuak, Euskal Herrikoak, bizitzakoak.

Berezkuntza honek, ezberdintasunei erreparatzeko orientazio bat adierazi nahi luke. Izan ere, zalantza denak ez dira berdinak izaten, ez dituzte arrazoi berdinak, ezta kasu guztietan esanahi historiko edo pertsonal berdina ere. Horregatik, diferentzia nabarmenena da, Unamuno eta Barojaren pertsonaien zalantzak ez bezala, Nemesiorenak ez direla nobelakoak, bizitzan zehar mingoski bizituak baizik. Beraz, horiek bizitza bat dutela, historia eta ebo-

(2) Neska batekin maitemindu izanik, “ahaleginak egin omen zituzten erlijioarekin eten gabe beren artekoari konponbide bat aurkitzeko baina, ohar bedi, gerraurrean zirela eta artean apaizgoari utziko bazitzaion auzi-iduriko batera jo beharra zela, gogoz bestera apaiztua zela frogatu beharra baitzegoen. Batarengana eta bestearengana jo bide zuten baina ez zuten askabide egokirik aurkitu, eta bien artekoa etetea erabaki zuten. Emakume hau (...) moja sartu zen” (63-64 orr.).

luzioa dutela, beharbada tragedia baten garapidea —gazteengana hurbiltze itxaropentsutik hil aurreko bakardade eta abandono sentimentu urragarriraino—, aldatuz ari direla Nemesioren biografian zehar, begiratu beharko luke azterketa xeheago batek.

Nolanahi ere, aipatzen ari garen zalantza eta fedegabezia hauetatik, erabateko drama existentziala legez aurkezten da baikoitza oroz gain, angustias beterik nozitzen dena, desesperazioa (ez askapena!) eragiten duen tormentua, fiasko pertsonal totala. Nemesioren kasuan ere haiakoxe erabatekoa izan dela, ematen du (hots, ez morala bakarrik, filosofiko-teologikoa ere baizik azkene-rako, bere bizitzaren sentidoa kuestionatzen diona hortaz), gauza garbirik jakitea erraza ez, eta agian ezertarako jakin beharrik ez daukagun arazo pertsonal pribatua, bada ere. Soil axalgaineko ulerketa saio batek, Nemesio nondik etorri datorren, h. d., Nemesioren argitara Euskal Herriko periodo hori ulertu nahiz, misterio pertsonalaren beloa urratzeke, bidezkoa izango du hark esan zitue-nak ohartzea, isildu nahiago izan zituenak isilik errespetatuz.

Krisiaren zinezkoa, h. d., erabatekotasuna, pertsonalki, Nemesiok berak hainbat aitopenetan azaldua daukagu, gutunetan batik-bat. Garbi aitortzen du behin baino gehiagotan, zeri heldu gabe geratu dela zero gorriaren azpian, pentsatzen zuen guztiak berarentzat balioa galtuta, pentsatzeak berak zer balio duen ere galtuta konfiantza guztia. Ezer gabe. Itxaropenik gabe. Politikan ikusiko dugu batzutan esperantza galtuta. Askotan fedegabezia teologikoa edo mórala da. “Gogo-amilla” poesian, mundu fisikoaren errealtateaz beraz zalantza egiten da,³ maila filosofikoan: begion aurreko mundu hori, erreala da? ala amets hutsa, fikzioa, “la vida es sueño” maneran?

(3) Uler bedi, munduaren izatearen “objektibotasuna” dagoela jokoan, mundu ikuspegi kiasiko osoa. Antzinatea (grekoa, kristaua) versus Modernitatea. Munduaren ordena fisikoaz baino tragikoagoa izango da, munduaren ordena moral naturalaz, beraz, objektiboaz (Zuzenbide Naturalaz) ezbaia, Nemesiok Comillastik zeukan eraikuntza teoriko moral nahiz juridikoaren ondope haustezina hori baitzen; ik. SUDUPE, P., aip. lib., 112: “Adiskide apaiz bati Zuzenbide Naturalik ba ote zenentz galdegiten zion. Ohar, Nemesio EtKanizen gobernadoreekiko gutun guztien oinarri behinena deiako Jainkoak berak ezarritako Zuzenbide Natural horretara jo beharrean oinarritia zeia”. Baina, gerraondoan eraso ziote existentzialismoarekin edo marxismoarekin adibidez, Zuzenbide Naturalaren (ordena mora objektibo natural baten) teoria guztia hankaz gora zihoan. Ez sentimentalki edo emozionalki bakarrik, Nemesioren mundua intelektualki ere zeharo abarrikatua ikusi da gerraondoan.

Nere baitan nabil. Gogo-enparantzan,
 Ezpai-ardalla det dantzan.
 Ulermena det irakin,
 Gauzen muña nundik ote diteken jakin.

Gezur? Egi? Izate? Uste-uts?
 () Nik ikuste-uste dedana,
 Nigandik alde, ala ote da emana?
 Ala nere begiak, iñun eztana
 Sortzen ote dabiltz? Irudipen uts ote dana?

() Nora noa? Adimen-zurrunbilan
 Zorabio det. ' Garunean, naspil.
 Ezpai.... zalantza.... ote'ka naiz murgil.
 Nere egazkiña, egak ausita,
 Gogo-leizean zait amil.

Ez San Manuel Bueno-n, baina antzeko zalantzak edo kezkak, Nemesiok Unamunoren baitan maiz irakurri ahal izan ditu, behar-bada Baroja baitan ere. Filosofia moderno subjektibistaren erauntsiak gure artean berandu bezain zakar-trakets eragin dituen endelegu zirimoiak, nahaspila existentzialak bihurtuta.

Tonu pertsonalagoa *Izotz kandelak* narrazioan eman dio Nemesiok bere krisiaren aitortzari. (Nobeiako zalantzak dira, hortaz, baina Nemesiok nobelako aspektu batzuk espreski bere aitortzentzat har ditzagun, nahi izan duela, susma genezake). Tonu erradikalagoa ere. "Au dek beltza, Tomas. Abade izatera eldu ta orain zeri eldu asmatu ezinda gelditu nauk", aitortzen digu Nemesiok protagonistaren ahotik. Eta, nolabait animatzeko, aldarte bateko gorabehera izan litekeela, pentsarazi nahi dion adiskideari erantzunez: "() Ni nagoen bezela egotea baiño edozer egoera obea dek. Gure erlijioa gezurra dala esateko ere ez diat naikoa arrazoibide ikusten; baiña au ikusten diat garbi: guk ematen ditugun arrazoiak fedea galdutako batentzat ez dirala bear bezin argiak. Beste arrazoi batzuek arkitu bearra diagu norbait gure sinismenera ekarri nai badegu (...). Ontaraiño iritxi ta orain gure betikotasunerako jakin bear genituzken egiak laifiopean galduak ikusi bear!"⁴ Don

(4) ETXANIZ, N., *Izotz-kandefak (eleberría)*. Gobemadore Jaunari eta beste zenbait jauní (*gutunak*), 1. Seguroiak prestatutako edizioa, Donostia 1992, 118-1 1 9.

Ximon gogotik arituko da, gogoetaz nahiz ekintzaz, zalantzak gainditu nahirik. Alferrik izango da. Nobelaren amaiera hunkigarria da aitorten aldetik. Eginahaiak egin, behin itzalitako argia jada ez da berriro Don Ximonen barruan piztu. Eta, hil zorian, fedegabe dago. "Alperrik dituk nere alegiñak; munduko etorkizuna lausotan galduta agertzen zaidak, eta eriotza aldapan bera zetorrek nere billa". Alferrik nahi du lagunak kontsolatu: "Ala ari nauk Jaunari: «Jauna! Ikusi dezadala zure Egia! Jauna! Sinistu nai nuke ta ezin det»..." Matutiarekin batera Don Ximonen hil-kanpaia jo du. Herri osoa bilduko da hiletara. Baina "goiz artan, kanposantuko orma zarretan zintzilik agiri ziran izotz-kandeiak, fedea galdutako anima larriak ziruditen".⁵

Nondik nora sortu da krisia, zalantza, gero etsipena, erromesbide hori guztia ezerezera? Inportantea dugu hori ulertzea, krisiaren erradikaltasun pertsonala ulertzeko batik-bat (beraz, Nemesio bera ulertzeko eta ezagutzeko); baina, nire ustez Nemesioren pertsona sinbolizatuta edo inkarnatuta ikus genezakeen gure historiado aldi guzti baten krisiaren argibiderako, ez gutxiago.

Krisiak eta fedegabeziak diferenteak daude historian. Gauza bat da Ernazimentuko kardinal edo Aita Santuren baten fedebagezia —edo Machiavellirena— txit kristaua barru-barruan; edo XVIII. mendeko fedegabezia ilustratua, elizgabea, baina Jainkoaren sinestun sendoa erlijio mailan eta oso-oso kristaua moral "razional" guztian (Voltaire, adibidez); beste fedegabezia bat da San Manuel Bueno-ren karitatez betea ere; eta besteiakoa da Nemesio baino geroago, gaur Euskal Herrian ikusten dugun fedegabezia, funtsean erlijio arazo guztiaren axoiagabezia (suharra!) baino ez. Bakoitzak bere historia dizu. Zein da, hortaz, Nemesioren fedegabeziaren historia (hein batean gure fedegabeziaren jatorriaren historia)?

Gaiaz arduratu diren guztiak funtsean ados dira eta ez dauka xehetasunetan permatu beharrik, ezer frogatzeko, bizitza sexualaren kontuan doktrinaren eta bere esperientziaren artean bizitu zuen konfliktoak probokatu duela orohar haren krisia.⁶ "Bergaran

(5) Ib., 128-129.

(6) Ik. SUDUPE, P., aip. lib., 59-61. Hiru kausa zehazten da bertan. Halaber SEGUROLA, I., in *Izotz-kandelak*, loc. cit., 17-19, krisi sentimental pertsonalaren eta doctrinai edo

[1926-1936] hasten da —irakurtzen diogu, Nemesioren gorabeherak inork baino hobeto ezagutzen dituen P. Suduperi- etxeko eta seminarioko heziketak erantsi zizkion zenbait ezaugarrirekin hausten, bereziki, seigarren aginduari zegokion zurruntasunaz, maitasuna sentitu izanak bultzada emanik”.⁷ Apaizen arteko tirabirek, inguratzen duten emakumeen goxotasunak, etab., bere egunerokotasunean biltzen duen esperientziak, etxeko edo seminariokoa baino beste mundu baten aurrean paratzen dute apaiz gaztea, “artera-ino bere izaera fede-egia sendoen gainean bermatua” kordokaraziz.⁸ Hari ezberdinok eta kausa ezberdinok, bi motibo nagusitara ekar litezke, nik uste, bat pertsonala, bestea pastorala, Nemesio apaiz gaztea, laburki kontatzeko, bizi den etxeko alabaz maitemindu da: bion maitasunezko bizitzari irtenbide bat aurkitzeko ahaleginak egin arren, Erromatik soluziorik ez dagoela, etsi beharko dute. Bere pastoralean ere irtenbide gabeko egoera batean bezala sentituko da: gazteen “garbitasuna” zaintzeko eginahaiak egin arren pulpitoan bezala aitorekuan, bizitzak beste bide batetik segitzen duela doktrinak baino, ikusiko du. Hor ere doktrina klasikoak ez du eskaintzen soluziorik.

Bizitza ez badago gehiago estutzerik, doktrina piska bat gehiago lasatzerik ez ote dagoen, hasiko da bila Nemesio. 1. Seguiolaren arabera, ligure arimazain argia aski laster ohartzten da Legearen berritu beharraz, haren eragina eta aginpideari irauneraziko bazitzaion, aurrerabidean zen gizartean —pornografia eta sexu-pedagogiaren erregetza ekarri behar zituen gizartean— zeharo hondatu eta galduko ez bazen. Horretarako hasten da Elizako zenbait doktore berrizaleren iritzien berri jakiten, eta haietan argitasuna bilatzen, baina, aldi berean, nahasmendu eta ilundegietan amiltzen, hots, ordura arte itsu-itsuan irentsitako egien gezurra eta usteen usteitasuna hautematen; eta non, eta ideien eta arrazoiaren, legearen eta bizitzaren arteko gatazka eta kontraesana bere baitan beste inon baino nabarmenkiago biltzen zituen lege-artikuluari, hain zuzen”.⁹ Arrazoi pertsonal eta pastoral biok beharbada porrot espe-

intelektualaren arteko konbinazioa.

(7) SUDUPE, P., aip. lib., 66.

(8) Ib., 61.

(9) SEGUROLA, I., in: *Izotz kandelak* (“Aurkezpena”), loc. cit., 17-18.

rientzia bakarrera gakartzate. San Manuel Buenorentzat apaizak “hacer vivir a las almas de los feligreses, hacerlos felices” egin behar omen du, “y esto hace la Iglesia, hacerlos vivir”. Baina Nemesiok egiaz ikusten duena, eta pastoralki bezala pertsonalki berak bizi behar duen drama da, Elizak, berari eta maiteari, Bergarako gazte luistarrei eta Mariaren Alabei, fededun jendeari, bizitzen eta zoriontsu izaten hain zuzen, ez diela ezer laguntzen, eta bai mila eragozpen absurdu jartzen. Eliza hau behintzat ez dago bizitzen eta zoriontsu izaten inori laguntzeko, alderantziz baizik.¹⁰

Itxuraz (eta funtsean zinez ere) gazetako esperientzia sentimental bat, edo praktikan sumatzen den desegokitasun pastoral bat, arrazoi txikiak dira, krisi hain handia eragiteko, gizon baten mundua, fedea eta dena errotik kolokan jartzeko. Urteak geroago Nemesio berak puntuok naturaikiago kontsideratuko ditu, Elizaren moral sexuala ingurumari historikoen arabera aldatu egin izan dela, lehenago askoz lasaiagoa izan zela (“orain, zergatik etorri zen ixtura hori, ez dakit”); gaur bertan ere Holandan edo Alemanian ez duela jokatzeko Espainian bezala (“zer arraio, gezurretan eduki behar ahal dugu pekatu egiten jendea?”), etab.,¹¹ h. d., problema erlijioso adina, edo gehiago, kulturala dela. Nemesio urteetan sartu bat da, adinak argitua, horrela mintzo zaiguna. Agian geuk ere aldebakarkiegi azpimarratu izan dugu beti arazo sexualaren eta krisiaren artean lotura, konplexutasun handiagoetan ez sartzearren. Baina arazo sexuala eta Bergarako gorabeherak, izan daitezke lehenengoa edo bigarregoa,¹² krisiaren kausa bakarra ez direla, azpimarratu behar da, krisiaren hasiera baizik ez direla alegia, besterik ez bada, bizitzak ez ziolako Nemesiori aukera hori utzi.

(10) Beharbada, kontatzea gustatzen omen zitzaion Agustin Motzaren pasadizos, giltza bat da Nemesioren krisia eta Nemesio bera ulertzeko. Azkoitiako xeiebre sonatu hori hiltzeko zegoela eta, joan zaio apaiza: “Abadiok eta prailiok ondo iltzen laguntzeko gaude, Joxe Agustiñ”. Eta Agustin Motzak: “Obe egingo lukebe ondo bizitzen lagunduko balebe”. ik. *Izotz kandelak*, loc. cit., 63 eta 132.

(11) *Oh Euzkadi* 1, 1980.

(12) “Galdegin liteke ordea hemen: zein da dantza nahasi horretan aurrendari eta zein azkendari? Pasioak erakusten du nola dantzatu arrazoia, ala alderantziz dira kontuak?” (SEGUROLA, I., loc. cit., 18).

Bitartean gerra dago. Eta gerrarekin, arrazoiak sobera dardatzeko, ez bizitzaren ordenamendu moralean edo erlijiosoan bakarrik, baizik ordena razionalean beste gabe —sozialean, politikoan—, zeruko hala lurreko, Jainkoaren nahiz gizakiaren edozein ordenatan. Orain hartuko ditu dimentsio eta esanahi egiazkoak, krisiak; Euskal Herrian jada Nemesioren ezezik, jende askoren den krisiak. Horrek bihurtzen digu Nemesio —"este pobre Quijote vasco": bere hitzak dira— historiako gure momentu horren sinbolo gailen bat.

Berari sortu dizkion estuasunak eta umiliazioak aparte, gerrak, maite dituen pertsonen sufrimenduak (Aizpeurrutia familiari Bergaran, adibidez), maite duen euskal munduaren hondamendia, maite duen Elizaren aldetik garrakeriak azkengabe eta abandonoa, ekarri dizkio Nemesiori. Bergaran harrapatu du gerrak (1936). Bere nagusi hierarkikoek Burgosa bidalia, hango Gotzainak ez oso txeratsu hartua, horrela hasten da Nemesioren emigrazioa bere barnera eta bizitza alderraia (nahiz hogeita hamar urte beti Donostian bizi!), munduan eta Elizan lekurik inon gabe, ideologikoki bezala ekonomikoki beti airean zintzil, haren argia desesperantza handienez 1982an itzali den arte. "Tras el pintoresco recibimiento que nos hizo el Sr. Arzobispo de Burgos, negándonos la licencia para celebrar la Santa Misa —hala kontatzen digu berak—, y después de vagar por la Cartuja y más tarde por Vitoria, llegué a Deva por mayo de 1937. —El odio al euskera y a todo lo vasco era por entonces tan africano [zergatik esaten da, euskaldunekiko eta Euskal Herriarekiko ezinikusia Espainian ETArekin hasi dela?], y la cobardía de los carlistas vascos en defender su lengua tan extremada, que nos era imposible a los tachados de más o menos simpatizantes nacionalistas, intentar poner remedio a la criminal desvasquización de la niñez vasca.— (...) Por fin en 1946 me pareció oportuno realizar algún tímido intento de actuación euskerista..."¹³ Laster izango du polizia etxean ate joka, handik aurrera beti hala izango baitu, berari eta laguntzen dion orori, bizitza ezinezkoa egiten. Baina hemen ezin dugu Nemesioren aurrerako bizitza osoa kontatu, egin beharra legokeen bezala, haren kalbarioa

(13) *Izotz kandelak*, loc. cit., 143.

eta zalantzamendia behar bezala azaltzekotan. Muga gaitezen, bada, puntu nabarmenenak seinatzera —Nemesioren “min” afektibo eta razional batzuk laburki aipatzera.

Gerra zibilaren zuzenlgabetasuna

Nemesiorentzat zer signifikatu zuen, Eliza katolikoak, Seminarioan ikasi uste zuen eta berak pentsatzen zuen guztiaren aurka, Francoren Aitxamendu Nazionala bedeinkatu izateak, ez da esatekoa; eta ez dut uste, gazte batek gaur ulertzekoa denik ere. Ez da, barnean ematen zion mina bakarrik. Adimen maila hutsean ere ez zuen ulertzen. Nahitaez, gizon-emakumeon razionalki epaitzeko eta ebazteko gaitasunean bertan zalantzak sortzen zizkion. 1957: “Lo más desalentador para mí en la guerra civil fue el fracaso de toda nuestra carrera sacerdotal. Habiendo todos los sacerdotes cursado los mismos estudios, se dio el caso [sorprendente] de que unos sacerdotes, con toda su buena fe y su cultura, juzgaron que el Alzamiento era lícito y [aun] necesario; mientras otros sacerdotes, que habían cursado su carrera y sus estudios con tanta brillantez como los primeros, estimaron que la rebelión era gravemente ilícita y de unas consecuencias funestas para la religión”.¹⁴ Kriterio moralen eta Elizako doktrinaren eriatibismo totala (sexuarenak baino arazo larriagoetan ere), Nemesiok ez ditu aurrena liburuetan ikasi, hortaz. Behin juezaren aurrean berak deklaratu duen legez: “Esto hace dudar a ratos hasta de nuestro propio criterio”.¹⁵

(Abertzaleak dogmatikoak? Nemesiok erakutsi du, irabazleen bandoan posible ez zena, norbere arrazoian zalantza egitea, posible zela galtzaileen artean. Baina zalantzak ez zuen bere borroka-
ren determinazioa deus gutxitzen).

(14)Ib., 158-159.

(15)Ib., 264. “(...) Entre dos curas de la misma carrera, tan -brillante en sus estudios el uno como el otro, y sin embargo el uno opina que es inmoral lo que el otro cree que es muy conveniente. Esto hace dudar a ratos hasta de nuestro propio criterio. - Y siempre que ha mediado asunto fuerte, siempre ha ocurrido lo mismo. Recuerdo que los jesuitas nos decían que en la época de las guerras de Independencia de las Repúblicas Americanas, los jesuitas españoles opinaban que era pecado luchar contra España, mientras que los jesuitas americanos opinaban todo lo contrario: que era pecado luchar a favor de España”...

Demokrazien/demokraten desengainua

Abertzaleak demokratak ziren, eta ez zirenak ere, gerrak demokrata bihurtu zituen. Gerra galduari demokraziaren eta Estatu demokratikoen (antifaxisten) sekuiako mitifikazioak jarraitu dio, batez ere Aliatuak Alemaniaren aurka irabazten hasi direnean. Agirre Lehendakariak eta abertzaleek demokrazia garaile horiengan ezarri dituzte beren itxaropenak. Honez gero politikan zuzen eta on bakarra, kristaua, etab., demokrazia da. Eta demokratak, oso jende ona... Gero Koreako gerra eta demokrazia horien "traizioa" dator: USAK, Frantziak, Francoren erregimena onartzea eta exilioko errepublikanoak baztertzea, etc., desengainu beltza. Politikaren eriatibismo ikasketa.

Desengainu honi, Jose Antonio Agirreren heriotza ostean batik-bat, EAJ-PNVko abertzale demokratekiko berekiko Nemesioren desengainua gehitu behar zaio, integrista eta ezdeus hutsak omen direiako. Hau ere ez da izan balioespen abstraktu huts bat, esperimentzia mingarri luze bat baino. (Gogoratu bakarrik egiten dut, zabaldu gabe, nahikoa aipatua dagoelako beste toki batzuetan).

Biolentziaren arazoa

Doktrinaren eta praxiaren artean bezala, idealaren eta errealis- moaren artean ere maiz aurkitu da Nemesioren kontzientzia konfli- ktoan. ETA sortuz gero, 196letik aurrera bereziki, Nemesiok bio- lentziari buruz gogoetan dihardu. Erabaki guztiz "garbi" batera iristea lortzeke geldituko da hor ere, zalantzan. Baina P. Sudupek oso egoki aztertua du gai hau,¹⁶ eta ez du merezi detailean errepi- katzen hastea.

Ez dirudi berarentzat arazoa estriktoki etiko-doktrinala denik ("bioientzia legitimoaren" doktrina tomista oso klasiko batek konpon ziezaiokeen hori),¹⁷ batez ere praktikoa baizik. Batetik, biolentzia, tirania batean, fruitu politiko natural eta ezinbesteko bat iruditzen bide zitzaion.¹⁸ Bestalde, Demokrazien politika

(16) SUDUPE, p., aip. lib., 202-221.

(17) Ib., 208-209.

(18) Ik. *Izotz kandelak*, loc. cit., 175: "(...) La continua negación de las libertades funda- mentales de toda sociedad bien organizada, produce necesariamente el recurso a la violencia".

etorkorra baino gehiagoak Francoketik,¹⁹ eta abertzale “demokraten” utzikeri eta koidarkeriak, Euskal Herria askatzeko, Israelen eredia jarraitzea beste erremediorik ez zegoela, pentsarazi diote momentu batean. ETaren borroka armatuak esperantza pizten dio. Historiaren birgogoeta bat ere hasi du, biolentziaren beharrezkotasun historikoa ulertze aldera.²⁰ Are, errealismo lezio polita behin, Gobernadore Zibilak berak eman dio. Gobernadoreekiko bere auzietan, Nemesio apaizak beti printzipioak, moralak, Zuzenbide Naturala ditu ahotan; Valencia Remónek ideietatik lurrera jaitsiarazi du: “De una vez para siempre sepa que nos separan en este terreno muchas cosas: Creo en la validez e irreversibilidad de la Victoria (...); la Historia arranca siempre de la victoria de alguien o de algo, lo que quiere decir que arranca también de la derrota de algo o de alguien...”²¹

Beste puntuetan bezala, honetan ere, momentuko Euskal Herriaren irudi eta ispilutzat har genezake Nemesio, bere zalantza eta kezka guztiekin. Bakarrik, berak Gandhi eta “bakezko borrokaren” alde erabakiko du azkenean, beti egin behar dela esan eta sekua egin ez den borroka eder horren alde alegia, iraganetik barneahotsaren deia jarraiki. Bitartean, bere inguruko gazte asko, etorkizunaren deia jarraitzen hasia zitzaien.

Euskal kultura tradizional eta moderno artean

Nemesio ezagunena, nik uste, hemengo hau dugu: txa-txa-txa eta rumba, habanera, kanta modernoak euskaraz jartzen zituena;

(19)Ik. “Alderdi”ko artikulua batetik aipatua, in: SUDUPE, P., aip. lib., 203: “Eta gure demokraziak zeri begiratzin diote? () Zuzentasunari? Zaude ixilik! () Demokratik, alde guztietan, ditadoreen bizkarra gordetzen dabilzkigu (). Zoritxarrez, orregatik, geroago ta geiago izango dira, tiroka astea bezeiakorik ez tala, erri au’ndien errespetoa iristeko”. Hainbat testu gehiago —eta garbiago— gutunetan.

(20)Andimari gutunean (1961. 06. 17): “Euskaldunok, bide bat besterik eztegu: israel-darrak artu zutena: izkuntza piztu ta indartu, ta izkiluak zorrotzu. Ori egin ez duan erriari, ezta inork begiratzin, ez demokratik eta ez Elizak. Gaizkilierik aundienak, berriz, aurrera irtetzen bada, naikoa begiramen iristen du bai demokraten aldetik, eta bai Elizaren aldetik. Gizon aunditzat saldu oi izan dizkiguten Carlomagno ta aren kidekoak, zer ziran, lapur eta gaizkile aundi batzuek baizik? () Ala ere, aginpidea iristen zuteneko, beti inguratzin zituzten beren gaizkiginak bedeinkatuko zizkien nai aina obispo. Zoritxarrez, ori da edestia...”

(21)Izotz kandelak, loc. cit., 200.

poesía erotikoa ontzen lotsagabetu zena (euskaltzale eta apaiz lagunen eskandaloaz), poeta, irratiko gidoigilea, etab. Hots, gerraondoan inor ez bezala tematu zena euskara “kalera eramaten” praktikan, ez diskurtsoan soil. Baina, bide alai eta poetiko samur hori, melodia eta lorazkoa dirudiena —Nemesioren irudi publiko arruntena—, ondo begiratuta, arantza mingarrienez beteriko bidea izan da, ez Andrade komisarioa²² edo Asteasuko Beltza²³ frankistekin bakarrik, bera bezaiako abertzale eta euskaltzaleekin ere baizik. Gerra bukatu eta berehala konfliktuak Euskaltzaindi berriaren inguruan aurrena, *Euzko GogoalEgan* inguruan gero, ikastoletako “iraultzaileekin” laster, euskara batuarekin azkenik... Gerraondoko ia berrogei urtean, Nemesio, figura zentral bat eta historia marginal bat izan da aldi berean paradoxalki. Eta bere desengainu eta etsipenik handienak, azken urteetan, barruti honetantxe jasan ditu ezbai gabe. Inolako itxarolpenik gabe jada, lagunik gabe, galduta munduan, bakarrik, Nemesioren azkeneko hamar urteak zer ilunbe izan diren, 1972. 11. 31eko J. Zaitegiri gutunak erakusten du: “Euskaltzaindian San Martin ta beste gure etsaiak dira nagusi ta gure Eliz Ama ere oso nastua ikusten degu. Onuzkero konturatuko zifian, nolako aide galdua dakarten gure gazteak. Ni ilda bezelaxe bizi naiz...”

Apaizak ez du egiten politikarik

Ongi irakatsia eta ongi ikasarazia zioten bezala, “apaizak ez du politika egiten”. Nemesiok kristoren enpeinua jartzen du bere interbentzio guztietan beti garbi uzten, apaiz bezala soil ari dela, ez politiko bezala. Baina egiten duena egin beharra dauka, hain zuzen bere apaiz kontzientziak behartuta. “Un cura político es una estupidez; pero no confundamos los términos. El defender la Justicia que se le niega a toda una sociedad por tantos años, no es política. El disentir de una Autoridad que pisotea la Equidad y mantiene un régimen completamente arbitrario e injusto, no es política. En esos casos el sacerdote no sólo puede sino debe decla-

(22)Ib., 144.

(23)Ib., 259-261.

rarse de parte del pueblo y de la Justicia hollada”.²⁴ Bere ezpolitikotasunaren defentsa enfatiko bat, “Carta abierta al Excmo. Señor Gobernador Civil de Guipuzcoa” 1964eko testuan egin du: “Yo, sacerdote, he sido formado en mi carrera con un elevado espíritu de miras a prueba de toda otra finalidad terrenál. Me han inculcado la grandeza’ del sacerdocio y la santidad que exige tal estado”, etab.²⁵ Komeni da horrelako testu batzuk gogoratzea. Bestela, Nemesioren zalantzak eta fedegabezia, haren sentimentuen edo axalkeriaren, izpiritu poetikoaren haizealdia bezala geratzen dira, kasik fribolitate bat bezala. Eta bere bokazioaren erradikaltasun gogorrenarenak dira. Nemesio erradikalki apaiza da. Desesperatua denean ere, apaiz desesperatua da. Bestela ez zuen bere gain hartuko hainbeste neke.

Bakarrik, Nemesiok badaki, ezpolitikaren kontu eliztar horrek oso higikorrak dituela mugak. “Si esto no sucede —ausartu da bera oraindik 1948an Educación y Descanso-ko Zuzendariari idazten—, el pueblo vasco seguirá cada vez más alejado de Franco, y aún *muchos sacerdotes vascos* se crearán OBLIGADOS MORALMENTE a apoyar al Partido Nacionalista Vasco, *no por política* (que no es terreno apropiado para el Clero), sino por la OBLIGACION de defender la EXISTENCIA de nuestro pueblo...”²⁶ Egiaz, euskal apaizek erregimena ezertan salatu orduko —torturak, eskubide elementalen falta—, politika egitea leporatzen zitzaizen beti, ez polikoek eta prentsak bakarrik, beren Eliz Hierarkiak ere baizik, eta horrekin aski deskalifikatuta uzten ziren beste gabe. Beraz, euskal apaizek Hierarkia eta kieroaren parte Conformista politika egiteaz salatzen zituzten, eta hauek beste hainbeste egiten zuten beraiekin.²⁷ Hori

(24)Ib., 156. ik., orobat, 174, 179-180.

(25)Ib., 196-197. ik. orobat 218-221.

(26)Ib., 151.

(27) “339 Apaizen” Agiri sonatua (1960), berehalaxe Gobernuak bezala Hierarkiak politikotzat gaitziritzia izan ondoren, Roman Orbe Katedraleko Kalonje Magistraiak ere politikotzat solemnesi kondenatu nahi izan zuen prentsako artikului haizeputz batean (“Total adhesión al Obispo”). Gotzainaren defentsan, honeiakoxe kontsiderazio ezpolitikoak eskaintzen zituen, besteak beste: “Prescindo de aspecto tan importante (y de gravísimas consecuencias contra la estrecha inteligencia e íntima armonía de hermanos nacidos en un mismo solar hispano-vasco) cual es el implacable odio, no sólo al Régimen actual español, sino al concepto y a la entidad misma de España en cuanto tal —en su maravillosa realidad histórica, pasada y presente—, que late en el fondo de este asunto, cuyos principales ...

ez zen ume jolas bat: kapitulu izugarri minbera zen apaiz baten kontzientzian. Eta tormentu bat bilakatuko da Nemesiorentzat. “Hoy día, si algún sacerdote sale al paso de alguna desviación de la autoridad, se le tilda de imprudente o de político. Y el miedo a ser señalados por tales nos mantiene mudos en nuestra predicación y ministerio”, aitortzen du behin Gobernadoreari gutun batean. Bera ez da hala ere isilduko. “Dispense esta intervención a este pobre sacerdote torturado por tanta miseria pública”, eskusatzen du bere burua.²⁸

Zer gertatu zaio Nemesiori? Dialektika horretan sartuz gero bistan baitago, Boterea bera dela, azken finean, arrazoia eta zuzentasuna zertan datzan —beraz, zeinek daukan— definitzen duena. “Politika egitea” —adiera negatiboan— Boterearen aurka zerbait egitea da; alegia, Boterea bera, politikaren gaintetik ipinita dago a priori. Botereak dagiena ez da politika. Botereari laguntzea ere ez, orduan. Nemesiok bere burua zuritu beharrean ibili beharko du beti. Eliza frankistak ez: politika bat (Boterearena), aldarean ipinita baitauka, ezpolitika edo gainpolitika dekiaratu, kristautasunaren interesekin identifikaturik (edo, berdin da, ordenarekin, etc.). Apai-zaren ezpolitikaren doktrina zer tranpa den erreparatu arren, bada, Seminarioan ikasitakoari eutsi nahi izan dio Nemesiok, eta,

promotores abominan hasta del sólo nombre de España. Parten del faisísimo principio de que entre Vasconia y España existe, por necesidad esencial, una oposición y enemistad irreductible, siendo así que aquélla es precisamente el meollo y la quinta esencia de ésta en su ser y existencia multiseccular, como magistralmente lo expone y demuestra en su portentosa y monumental obra ,España, un enigma histórico,, tomo li, Editorial Sudamericana, Buenos Aires 1956, págs. 446-459, testigo tan autorizado y poco sospechoso de partidismo político con la situación presente hispana, como es el insigne historiador Claudio Sánchez Albornoz”. Ik. *Izotz kandetak*, loc. cit., 252. “Soy un condiscípulo tuyo” esanez hasten duen Gutun Ireki batean erantzun dio Nemesiok: “Por eso te escribo de tú a tú, como amigo y compañero de estudios (...). Los tres grandes primeros párrafos de tu artículo están dedicados exclusivamente a cuestiones políticas. En ellas estampas juicios políticos sobre hechos y actitudes políticas. Y al pie del artículo pones tu título de canónigo magistral (...)? Te llamará al orden el Sr. Obispo?... Eso sería su deber... pero puedes estar tranquilo Vosotros podéis hacer política, porque es política españolista y política de sumisión a la dictadura. - En cambio, a nosotros, que jamás tocamos esas cuestiones, que nunca hablamos de si Vasconia es meollo de España o cosa distinta de España ni de otros problemas igualmente extraños a la condición sacerdotal, nos tratáis de políticos porque defendemos los derechos naturales de los individuos y de los pueblos oprimidos por el franquismo”. Ib., 222-223.

(28)Ib., 161.

tranpan harrapatuta, irtenbide gabe geratu da, berdenboran umiliaturik batetik eta bere kontzientzia etengabe torturatzen bestetik, bere apaiztasun puruaren zerbitzu escrupuloso garbian lehiatuz eta —apaiz gisa nahiz euskaldun gisa— ezin utziz “politikoki” borrokatu gabe frankismoa.

Nemesiok bere apaiztasuna ez du gutxietsi egiten, izatekotan gehietsi egiten du. Bere gurasoak izan zituen puritanoa da, jada anfora hautsia gisa bada ere, bere buruarekin.

Borroka soziala

Gizarte arazoa, XIX. mendetik aurrera zabaldu da Euskal Herrian; Gipuzkoan batez ere gerra zibilaz gero; euskal Eliza nahiko berandu enteratu da. Nemesiok, hasteko, arazo horren kontzientzia berak hartu behar izan dizu. *Izotz kandefak* nobelan apaizen (Elizaren) kritika hori langileen ahotan ipini du: zuek beti aberatsekin; sozialistak dira behartsuen alde jokatzten dutenak! “Bai —aitortzen du Don Ximon/Nemesiok—, ikusten diat ortan elizgizonok motz jokatu degula. Gerori ere etzigutean ortan bear aña erakutsi ta gauzak garrastu diran arte ez gaituk esnatu”.²⁹ Kupida gutxirekin deskribatu du, bere haurtzaroko Azkoitia gogoraturuz, langile jende xumea erlijio aitzakiaz nola diziplinatzen zuen gogor Elizak uztarpean.³⁰ Noiz kontzientziatu ote da bera?³¹ Neme-

(29)Ib., 122.

(30)“Nagusiak oso elizkoiak ziran, eta langille jendea elizara erakartzen ain saiatuak!... Etzan komeni beartsuak esnatzerik. Ori sozialisten inpernuko erakutsia zan Aste guzian lanean lits-artean pasa ta gero igandera iristen giñanean, ango apaizen amesik ederrena jendea elizan sartuta eukitzea zan. Meza ixillera goizean goiz; amarretan Meza Nagusitara ta arratsaldean... A! Arratsaldean ordubiterdiatarako Bezperetara, ta kontu Errosariora juxtu iritci!... Ez! Bezperak asterako elizan egon bear zuten kristau onak; antxe abadeekin batera bezperak kantatu, naiz ta latña tutik ere ez konprenditu; gero, Errosarioa mar-mar aundia errezatu; egun aundietan, Jauna agirian zala, ordubetetik gorako sermoi ikaragarri baten bidez jendea ikaratu ta arratsaldeko bostak aldean erri osoa eliz-aurrean bilduta ikusi. Orr orduko praille ta apaizen zerua”. Ib., 81-82.

(31)*Ostiela* 14 (1999) 12-13, “1921-ko Azkoitiko grebaren berri (zaharra)” izenburupean grebara dei-orri bat publikatzen da, “dudak ditugu: Nemesio Etxanizek idatzi ote zuen?” ohartxoaz. Neuretzat, ezetz dirudi. Urteagatik (Nemesio Comillasen dago estudiante), beharbada euskaragatik ere, eta edukiagatik: ELAren kritika, etab., eta tonu erlijiosorekin batera errepikatzen den kutsu bitxiki internazionalista (“mundu guztiko langilleak anaitzat ezagutzen ditugu”, “au da gaur mundu guztiko langillien erabakia”), agia marxista

sioren eduki soziaieko artikiu kritikoak 60. urteetakoak dira, *Izotz kandetak* nobelaren idazketa bezala. Euskal Herrian mugimendu soziaia (ETArekin batera) jeneralizatzen ari zenekoak beraz. Nolanahi ere, handik aurrera, "Nazareteko Arotzaren" apaiza den bezainbatean propio, langileei laguntzera eta "sozialistei aurea hartzera" obligatua sentitu da.³² Baina nobelan, langileez arduratzen den apaiz bakarra, Don Ximon gazte bekataria da, alegia, apaiz gaiztoa, ez ona, zalantzaz beterik eta fedea kraskaturik dabilena. Don Rikardo apaiz zaharrak ez du ezer jakin nahi: "Gu elizako lanetan, eta kito!"; eta, greba ugazabek irabazitakoan, Gotzainak beste herri batera bidaliko du apaiz gazte nahastailea zigorturik. "Don Ximon oso minberatuta gelditu da Obispoaren agindu arekin", Nemesioren ispilua.³³

Araketa sakonetan murgiltzeko asmorik gabe, baina interesgarria izan liteke arazo honetan Nemesiok daukan posturan pittin bat pausatzea. Euskal Herrian eta Euskal Herritik kanpo, 60. urteotan borroka soziaia errealtate bat da, forma biolentoetaraino hel daitekeen errealtatea. Biolentzia hor dago eta ez dirudi Nemesiok printzipioz legitimotzat ez daukanik kapitalismoaren biolentziaren aurka langileen biolentzia.³⁴

Baina ugazaba eta langileen artean borroka lehertu denean, zer da Don Ximonek egiten duena, egin? Biolentzia ekiditen saiatu! "Nagusi ta langilleekin bero-bero asi zan, istillu ura konpondu nairik"³⁵ ... Klaseen arteko bakea eta dialogoa da —"a la Iglesia le

... ("diruak -alegia, kapitaiak, euskara garbian- 'orain dabil burruka ikaragarria lanarekin". Baina gizarte arazoaren funtsa kapitalaren eta lanaren arteko borroka dela, ez d edozein langile mugimenduren tesia). Azkoitian langile biz iki, kristau eta inspirazio marxistakoak une berean ote zeuden 192lean? Mereziko luke ikerketatxo bat greba-orri horrek.

(32) *Izotz kandelak*, loc. cit., 122, 123.

(33) *Ib.*, 123, 124.

(34) *Ib.*, 279: "Tanto presumir de Civilización Cristiana y Occidental para quedar luego tan por debajo del nivel moral de otros pueblos, como la India, donde un apóstol de la Reforma Agraria, discípulo de Gandhi, ha conseguido con sola su palabra millares de hectáreas de tierra de los terratenientes para repartirlas entre los necesitados. Aquí, los occidentales no cedemos un palmo de terreno voluntariamente. Nos lo tiene que arrancar el poder público o, lo que es peor, el pueblo oprimido a tiros. - Y como a la Iglesia le repugna la violencia, hemos venido a oír con frecuencia que todo lo que ha conseguido el obrero estos últimos años se lo debe al socialismo y al comunismo".

repugna la violencia”— Don Ximonen asmoa. Borroka ebitatu egin behar den zerbait da. Hori da Nemesiok ikasi zuena, eta barne-barnean pentsatzen jarraitzen duena. Laster, ordea, Euskal-Herrian giroa erradikalduz joango da. Nemesio, ezer egiten ez zuen Eliza tradizionala salatu duena, bere inguruko gazteen “marxismoak” ikaratu eta atzeratu egingo da haiengandik ere: iragan zaharrari ihes egiten ausartu zena, gazteen berritasunei ezin jarraituz, batzuen eta besteen artean airean zintzilik geratu da, ez batzuekin, ez besteekin, bere zalantzarekin.

Eliza katoliko frankista

Nemesioren krisian eta fedegabezian, “agonian”, faktore behinena Eliza da noski. Euskal Herria oso elizkoia izan da beti. Baina bizitzea tokatu zaion garaian, Nemesiori —hari bezala, Euskal Herriaren parte handi bati— Eliza frankista maitatu ezinez eta zapuztu ere ezinez ibili beharra tokatu zaio. Ez dugu gogoratuko Vatikanoren jokabide doilorra gerra-galtzaileekin, apaiz eta katoliko euskaldunekin, gaixo hauen azkeneko itxaropenaren desengainu latza. Urteak joan, urteak etorri, Eliza espainola gozo-gozo Franco-ri saldua dago. Abertzaleen atxiloketak, torturak, “la represión ha llegado a unos términos que constituyen un *escándalo público monstruoso* para el pueblo cristiano”, baina Elizak isilik segitzen du, Franco sostengatzen eta bedeinkatzen —funtsean beti horixe egin du, egiaztatuko du Nemesiok etsita, “porque sobre la Jerarquía Eclesiástica Española pesan mucho los siglos de servilismo que han descalificado su nombre”.³⁶ Hierarkia horrekin eta inguruarekin (bere ikasiagun ohiak horko zenbait jauntxo; Sudupe Bikario Nagusia, azkoitiarra gainera)³⁷ Nemesiok hainbat hikamika izan du urteetan zehar. Gerraz gero jada hasieratik bertatik marginaturik zegoen beste gabe, “nazionalista” zeiaiko, h. d., euskaltzalea. Eta afusilatuko ez dutenean pozik!³⁸ Elizaren barruan, baina “inde-

(35)Ib., 122.

(36)Ib., 220.

(37)Ib., 234-240.

(38)“Gerran Bergaran gelditu nintzen, ez nuen ihes egin; Burgosera bialdu gintuzten; eta horregatik salbatu gitxitxian, bestela Donostira bialduz gero afusilau egingo gintuzten, Markiegi eta bezela”, ik. *Oh Euzkadi*.

pendiente” bizi beharko du aurrerantzean, “ijitoa bezaia”, libre, babes instituzionalik eta ekonomikorik gabe. Gehien mindu duena, botere politikoarekin izaniko istiluetan, Hierarkiak tribunalen esku apaiz bezala zegokion babesa gabe uztea izan da. “En fin —deitoratzen du haiako kasu batean—, cuando todo le fuerza a uno a dejarse llevar del hastío inmenso de la vida que nos han traído estos últimos años, serviría de algún alivio el ver en nuestro derredor algún ejemplo de entereza cristiana; pero ante estos hechos inexplicables, ¿qué puede hacer uno sino sumergirse más aún en un absoluto tedio de sí mismo y de todo cuanto nos rodea?”.³⁹ Marginazioak, eta isilik ez egoteak, behin baino gehiago kale gorria, lana galtzea, edo lanik eta irabazirik ezin lortzea, miserian gelditzea, ekarri diote.⁴⁰ Horretan ere Elizak guztiz abandonatu du. Haserre oidartu zaio bere lazerian Gotzainari: “El Obispado no se ha preocupado lo más mínimo de buscar una solución a mi situación económica. Por eso tengo que andar como un gitano, alquilando mi vivienda en verano, recibiendo gente en mi casa durante el invierno, sin que tenga, ni aun en mi domicilio, la paz necesaria a un sacerdote de mi edad”.⁴¹ Honela despeditzen du bere herritar Sdupe Bikario Nagusia gutun batean: “Badakik nun dekan maki-llatua ta zuek lagundu diozuenagatik gosepean il bearra zan abade gizajo au”.⁴²

Hala ere, berak etengabe kritikatzten duen Eliza hori kritikatzten dutelako, eta bera abandonatu duen Eliza hori gazteek abandonatzen dutelako, Nemesio minduta bizi da.⁴³ Harrigarria da,

(39) *Izotz kandelak*, loc. cit., 265. Beste batean: “Lo más lamentable en el caso era la facilidad con que nuestro Superior eclesiástico accedía a dar su autorización a los tribunales militares y civiles para que éstos juzgaran a sus sacerdotes. Sin escuchar antes al acusado ni tratar del caso primeramente ante un tribunal eclesiástico, sin molestarse en mandar por vía eclesiástica el aviso oportuno, varias veces nos hemos tenido que enterar de la citación por vía militar o civil. -Después de lo que se molestaron en el Seminario en recalarnos los perjuicios ocasionados a la Iglesia por el Cesaro-papismo y por la intervención del Poder civil en los nombramientos eclesiásticos, hemos tenido la-gran desgracia de que nos hayan regalado un Concordato que da lugar a estos casos lamentables”. Ib., 278.

(40) Ib., 154.

(41) Ib., 233.

(42) Ib., 234.

(43) Mintsu eta sutsu idatzi dio Alberto Onaindiari (Ib., 231): “Gaur gure erriak gogor itzegiten dik, ez Españaiko Gotzaien aurka bakarrik, baita Erromako Elizaren kontra ere. ...

baina Nemesiok Eliza salbatu nahi du. Eta, harentzat, Euskal Herria salbatzea da. Arazoa ez da elizak hustutzea bakarrik. Elizaren jokaera ezduin moralgabeak, euskaldun askori fedea galduerazi dio; baina, gainera, printzipio eta balio moral guztien ahaztura, lotura familiarren hondamena, kaos sozial bat, eragiten ari da horrela, Andimari gutunean idazten dionez (1959. 08. 08). Nemesiok euskal gizarte sano eta jator bat fede gabe ez du imaginatzen. Baina joan, Elizaren erruz Euskal Herria kaos horretaraxe doala, ikusten du tristuraz.

Zer gertatu da? Fedea tradizio bat da ("euskaldun fededun"), gizartearen ordenamendu bat; zuzentasun bat eta sentido bat bizitzan, lana bezala heriotza eta hileta biltzen dituen, jaiotza eta bataioa, maitasun izpirituala bezainbat sexuala (sakramentua), bakea eta gerra eta ausiabantza. Sufrimenduan bezala itxaropen uzkurtean, festan eta bekatuko negarrean, sentidoa ematen du. Sentidoa emateko balio ez duenean, aldiz, gerraondoko Euskal Herrian maiz gertatu den bezala, Elizaren eta erlijioaren gose-egarri handia egon arren (arras beste gauza bat da konfort eta kontsumo gizarteko fedegabezia orain), orduan Mirandek edo Txiliardegik, esate baterako, gazteek, amorru guztiarekin transzendentzia hain zuzen erlijio ofizialaren aurka eskatzen eta errebindikatzen badute, horrek berak nahikoa erakusten du, fedea jada esanahirik ez duela hor, pentsamenduak beste bide batzuk bilatzen dituela.

"Irurogei urtetik gora noa", hasi ditu Nemesiok, XIX. mende hondarrean abiatu eta zanbulu artean herrestatu den iraganari begira, *Izotz kandelak* nobelako arrats-burutapenak,⁴⁴ lantu bat bere buruaren eta aldiaren gainean, Petrarca zaharraren antzera:

I'vo pensando, et nel penser m'assale
una pietá sí forte di me stesso,
che mi conduce spesso
ad altro lagrimar ch'i' non soleva.

Euskalerrriak bere bizia eta fedea jokatzeko dik, eta ondo konturatu dek lengo txepelkerietan ezin gindezkeia ibilli (...). Askok eta askok Eliza alde batera utzi diabe". Eta Sodupe Bikario Nagusiari: "Eliza agintarien mende gorrian eta geroago ta morroiago agertzeak.fede-kontuan zenbat kalte egiten duan ez al dezue ikusten?". Ib., 234.

(44)Ib., 35.

Ekaitzak hautsi duen bere buruaren eta bere herriaren erruki da Nemesio. Seminarioan jada teologiako arrazoiek ez zuten asko betetzen.⁴⁵ Baina bere dudei buruz dudatzen garaiz ikasia da: dudak tentazioak dira, gaudituz egin behar direnak. Valverde de Lucernako San Manuel Onak bezala,⁴⁶ Azkoitikako Don Ximon/Nemesiok aktibismoan bilatu du abaroa.⁴⁷ Baina ezbaiarèn harrak biok barruan berdin karraskatuak badira kontzientziak, sintomatikoa da, zalantzaon irtenbidea ekintzan bilatzea zein ezberdin ulertu duten biok. San Manuel martiria “elizako lanetan” murgildu da buru-belarri. Sindikatuez eta, ez du ezer entzun nahi. “La religión no es para resolver los conflictos económicos o políticos de este mundo”.⁴⁸ Agian. Nemesiori tokatu zaion martirios, erlijioa arazo politikoetan eta ekonomikoetan oso nahasteko bai, badagoela, ikustea izan da, eta Euskal Herriaren kalte gorritan hori. Unamunoren mistikarekin Francoren politika egiten duen Eliza farisaico bat. Bera apaiza da, desegin eta salbatu, egin nahiko du Eliza hori. Euskalduna da, modernizatu eta salbatu, egin nahiko du Euskal Herri, Elizak buriatu hau. Oportunismo eta Conformismo jeneralaren aurka, Eliza egiazko, ez Francoren morroi bat; abertzale zinezko, ez erdipurdiko sakristau demokrata integrista batzuk, nahiko ditu. Nemesioren zalantza ez da egiaz ezaxoia. Egiaren bila garraisia da gezurraren inperioan. Zer da egia, ordea, egiazko egia? Ez da doktrina edo teoria kontu bat. Zinezkotasuna da, Nemesiok guztiei esigitzen dien egia, eta bere buruari aurrena. Itxurak utzi eta egiazkotasuna. Egintzak, ez hitzak. (“Ao-putz asko dabilta baztarretan, baiña egintzak motz gelditzen zaizkie”).⁴⁹ Zalantzak,

(45)Ib., 96.

(46)UNAMUNO, M., op. cit., 26: “Con aquella su constante actividad, con aquel mezclarse en las tareas y las diversiones de todos, parecía querer huir de sí mismo, querer huir de su soledad”.

(47)Hala ahoikatzen dio Tomas apaizlagun zintzoak: “Ustu zak ire on egiteko irrika ori ire inguruan, eta ori beti izango dek asmatzeko biderik zuzenena. Ire inguruan milla-premita mixeri arkituko dituk. Oa etxerik-etxe, ire abade-biotza ustu zak beartsuetan, gaixoetan, naigabez urratutakoetan. Ori beti izango dek egi...” *Ik., Izotz kandetak*, loc. cit., 119. Egin ere hala dagi Don Ximonek: “Len bere barrura begira bezela, andik aurrera kanpora ixuriko zuan bere lana ta borondatea”. Ib., 121.

(48)UNAMUNO, M., op. cit., 58.

(49)Andimari gutuna, 1964. 10. 17.

bada, gerraurrean beharbada askatasun bilaketa bezala hasi zirenak, liberazio bat izan zitezkeenak, ez dira problematik distantziatu eta askatasuna hartzeko aukerak izan. Erradikaltasun esigentiak dira. Drama existentzial bat bilakatu dira. “Mundu zikin onek ezpaitu bizitzerik ere merezi. Alde guzietan gezurra dugu nagusi, ta egiarekin jokatzten asten denari, Jesukristori gertatu zitzaiona eltzen zaio”...⁵⁰

Erroman badago zubi zahar bat, “Ponte Rotto” esaten diote, eta Nemesioren historia, antzekoa begitantzen zait. Azkoitiako Ponte Rotto. Zubi hautsia, korronteak erribera biekiko lotura errekan behera eraman diona. Jatorrian Erromako aurreneko harri-zko zubia ei da, Kristo aurretik bigarren mendearen erdialdekoa. Erromatarrak Palatino muinoan ibaiak babestuta, baina bakanduta zeuden. Itxituratik ateratzeko eta ibaiaren bestaldea okupatzen zuten etrusko aberatsekin harremanak errazteko, Emilio Lepido Zentsoreak Tiber gainean zurezko zubi sendo bat egitea erabaki zuen, gero harrizkoa. Erromatarrok oraindik ez ziren eraikuntza handien geroko maisuak. Ibaien badago uhartetxo bat, eta hori baino beheraxeago hautatu zuen zubia egiteko parajea, han korrontearen bulkadatik babestuago Zegoelakoan. Baina hain zuzen isola Tiberinak, korrontea erdian ebakiz, egundoko zurrunbilo gaiztoak eragiten ditu urak piska bat handitu orduko, eta behin eta berriro puskatu egiten zen Zubi Emilioa. Alferrikako azkeneko birraikuntza Gregorio XIII.ak egin zuen, XVI. mendean. Hogei urte iraun zuen. Orain, iraileko arrats argitsuetan, udaberriko ur harrotan, han dago zubiaren hondarra —Nemesio, bi aroren artean—, bi mila urtetako lehiaren eta porrotaren historia, behiaiko arkada bikainetatik arku-oin bakarra uretatik gora zutik, fantasma eragabe bat bi hegoak hautsita bezala, ez erribera batera ez bestera iritxi ezinda, jada iritxi nahi ere ezta, setati, zabal-zabal itsasora doan Tiber zaharraren erdian, errukarri eta poeten amets-eragingarri estraino, zubi urbano baten balio errealistarik batere ez duelakoxe, bidaztiok edozein melankolia galdutara gomitatzen, edo askatasun irudipen ausartenetarantz akaso.

(50)Ib.